

**Personalitat i
originalitat
fisiogràfica i
humana de
Formentera**

Joan Vilà i Valentí

Territoris (2000), 3:
219-224

Personalitat i originalitat fisiogràfiques i humanes de Formentera

VILÀ VALENTÍ, JOAN (1985): «Personalidad geográfica y humana de Formentera». A *Anuario de Ibiza y Formentera III*, Eivissa, Mariano Productions. Imp. Ibosim SA, 117-127. Conferència pronunciada el 14 d'agost de 1984 en la II Setmana Universitària de Formentera. Transcripció de Mariano Planells.

Durant el període 1982-85 el professor Vilà Valentí va pronunciar tres conferències, a Eivissa i Formentera, sobre l'illa de Formentera. De la pronunciada a Formentera, a l'agost de 1984, el periodista i escriptor Mariano Planells en va efectuar una transcripció que fou publicada a l'*Anuario de Ibiza y Formentera III* (1985). D'aquest treball, en donam la referència completa a la citació bibliogràfica que encapçala aquest escrit. Les altres dues conferències no foren publicades.

Hem demanat al professor Vilà Valentí, per evitar repeticions innecessàries, que d'acord amb l'esmentada conferència donada a Formentera (1984) i el contingut de les altres dues —els guions de les quals ell guarda— ens en faci un sol resum. El que ell mateix ha escrit és el text que trobareu a continuació (nota de la redacció d'aquesta publicació).

* * *

Les tres conferències tracten, en conjunt, d'uns aspectes semblants sobre l'illa de Formentera. En el resum que segueix, assenyalarem què de comú presenten les esmentades dissertacions i evitarem repeticions amb publicacions anteriors —especialment la de 1950, que és la més extensa— o posteriors, que poden ja referir-se a la segona meitat del segle XX.

En els tres casos ens va interessar explicar especialment dos conjunts de qüestions: en primer lloc, l'originalitat que Formentera presenta, en comparança amb Eivissa, respecte a certes característiques fisiogràfiques, especialment el relleu; en segon lloc, la peculiar evolució que, al llarg dels segles fins avui dia, ha presentat Formentera respecte a la seva població i al seu poblament.

La posició geogràfica de Formentera li concedeix ja, sens dubte, una certa singularitat. Queda al sud d'Eivissa, a l'extrem meridional de les Balears, encarada a una Mediterrània que, més enllà, vers el migdia, ja dóna pas a les terres africanes: el cap formenterer dit de Barbaria té un nom ben significatiu. Diguem que Formentera sovint s'ha presentat i representat, als ulls de la gent aliena, com una illa relativament allunyada, potser fins i tot remota, diguem com un cap de món.

L'estructura geològica i el relleu donen a Formentera una gran originalitat, una indubtable personalitat geogràfica, respecte a Eivissa. La planícia, la condició de plana, domina en aquesta Pitiüsa, en un contrast molt marcat amb l'altra. En efecte, mentre Eivissa és una illa de turons i puigs, amb ben limitades planes litorals o interiors,

Formentera és, a la banda de ponent, com un gran pla suaument inclinat cap al nord-oest i, en canvi, apareix com un destacat i horitzontal altiplà (la Mola), que ateny els 200 metres, per la banda de llevant.

Aquesta originalitat de les formes del relleu arrenca de la diferent edat dels materials geològics. Eivissa, amb formacions del secundari i terciari, fou fortament afectada pels plegaments anomenats alpins. En canvi, Formentera queda constituïda exclusivament per materials originats amb posterioritat, que es formen en el Terciari superior, i que, per tant, no foren afectats pels esmentats moviments tangencials orogènics, que havien determinat forts plegaments i fins i tot encavalcaments de les capes geològiques a l'illa eivissenca.

Formentera, al contrari, és un gran paquet d'estrats horitzontals o subhoritzontals amb una base d'unes calcàries sabuloses del Terciari superior, de color grisenc, de la unitat geològica dita Tortonià, recobertes per materials quaternaris diversos, alguns de molt recents. Es tracta de llims vermellosos o terrosos; de capes de sorres consolidades (marès); i de crostes calcàries. Com hem dit, aquests materials no s'han plegat, ja que no han rebut empentes tangencials; però, en canvi, el sòcol basal pot haver estat afectat per moviments tectònics postorogènics verticals que els han fracturats i els han elevats o enfonsats.

D'aquesta manera es formen les dues grans unitats de relleu formenterenc: la Formentera baixa i la Mola. La primera està constituïda per uns materials geològics que han basculat suaument cap al nord i nord-est, arribant al mateix nivell del mar, on apareixen les dues albuferes de l'estany des Peix i l'estany Pudent; per la banda meridional, en un marcat contrast, els estrats queden elevats (60-100 metres) com es pot veure clarament encara al cap de Barbaria.

A la Mola, el paquet de materials ha quedat aixecat i destacat i amb una disposició horitzontal o subhoritzontal. L'altiplà resultant es mostra, és clar, netament enlairat (150-200 metres) respecte a la Formentera baixa. La percepció de la Mola, com un altiplà elevat per sobre el nivell del mar, és encara més acusada, si es té en compte que aquesta unitat de relleu està voltada, gairebé per complet, per uns acusats penya-segats.

Entre les dues unitats de relleu s'ha format una barra allargassada de materials més recents —una espècie de tómbolo, almenys en part, en direm tècnicament— que les uneix. Aquest sector allargat d'oest a est uns cinc quilòmetres, rep el nom de ses Clotades i està flanquejat per un arc de platges al nord (platja des Carnatge o de Tramuntana) i un altre gran arc de platja al sud (platja de Migjorn).

Les característiques fisiogràfiques de Formentera queden encara més acusades si es tenen en compte altres aspectes, com poden ser les condicions climàtiques i els trets que presenta la vegetació natural. Respecte al clima, en efecte, Formentera esdevé fins a un cert punt com una prolongació septentrional del clima del sud-est de la Península, sovint de tendència subàrida, amb escasses pluges (uns 350 mm de mitjana, però amb una notable irregularitat interanual) i temperatures elevades. El resultat és el predomini d'un matoll xeròfil i resistent a les sequeres. Per altra part, convé assenyalar l'empenta que per totes bandes poden presentar a la nostra illa els vents, en no trobar relleus que puguin servir de pantalla protectora.

* * *

La segona gran qüestió que desitgem tractar és la peculiar manera que Formentera mostra de ser ocupada, poblada i colonitzada. Assenyalem ja, des del primer moment, dues característiques: per una banda, la dificultat que presenta l'ocupació agrícola i ramadera,

que no sembla que hagin pogut presentar mai uns sectors extensos amb una gran rendibilitat; per altra banda, la dependència que, al llarg de la història —i d'una forma o altra fins avui dia—, Formentera mostra respecte a l'altra Pitiüsa, set vegades més extensa i força més poblada i amb unes possibilitats majors en nombrosos sentits.

Les limitacions agràries formentereres deriven, a part de determinades característiques climàtiques que ja abans hem apuntat, de la inexistència de superfícies àmplies i amb sòls aptes per a una producció agrícola important. Les crostes calcàries i els sectors amb pedres, marès o sorres redueixen notablement les possibilitats agrícoles. Però és que, a més, aquestes dificultats són augmentades per l'escassa pluviositat, l'excés de vent i la manca de corrents superficials o epigeus d'aigua i de dipòsits hídrics subterranis de certa entitat.

La resposta social i econòmica sembla que ha estat sempre un mode de vida mixt amb activitats ben diverses. El formenterer, a més dels treballs agrícoles i ramaders, a una escala reduïda però sovint preponderants, ha diversificat les seves formes econòmiques: l'explotació dels petits sectors de bosc —antany més extensos que ara— i les àrees de matoll, l'obtenció de la sal, la pesca, la vida marinera, la construcció de cases i tanques. El formenterer mostra una capacitat extraordinària per efectuar uns aprofitaments amb enginy i minuciositat, dels més diversos recursos. I, al mateix temps, pot ser un pagès —diguem «de terra endins», fet que no té gaire sentit a la nostra illa— que no defuig pas, ben al contrari per part d'alguns especialment, la vida marinera.

La dependència d'Eivissa queda sempre clara, d'una manera o altra. Recordem que Formentera resta en un extrem de l'arxipèlag Pitiüs i Baleàric, en un cap de món, hem dit. En tot cas, l'illa immediata i propera és Eivissa, que és gairebé set vegades més extensa que Formentera (82 km²), amb més possibilitats sens dubte en activitats econòmiques, amb una població contínua i força més elevada, amb un nucli —la vila d'Eivissa— que ha estat, d'una manera o altra, un centre poblacional, econòmic, cultural, religiós, administratiu i de comunicacions i serveis des de fa dos mil cinc-cents anys.

Respecte a la població, sabem que Formentera ha estat poblada almenys des del 1800 aC, aproximadament, per troballes arqueològiques efectuades fa poc, a començament del decenni anterior. Però la seva història poblacional presenta una corba curiosa i ben irregular, fins i tot amb períodes d'abandonament absolut o gairebé absolut. Que sapiguem amb certesa, la més important fase de despoblament —iniciada a final del segle XIV, amb motiu de pestes i inseguretats— dura gairebé quatre-cents anys. Llavors Formentera esdevingué simplement com un lloc avançat de guaita en la defensa d'Eivissa, quan no feia el paper advers de recolzament o amagatall circumstancial de vaixells enemics i gent enemiga.

Vist des d'avui, podem parlar —havent-hi una repoblació de Formentera des del segle XVIII i a partir de gent eivissenca— d'un manteniment i augment poblacional al llarg de tres-cents anys. En el cinquè decenni del segle XX, el nombre d'habitants era d'uns 3.400, el que representava una densitat relativament alta (41 habitants per km²). L'emigració, que havia estat important des de la segona meitat del segle XIX, en forma temporal o definitiva, s'havia estroncat, com a resultat de la Guerra Civil Espanyola i la segona Guerra Mundial (1936-45). Com abans apuntàvem, el mode de vida era força diversificat i, en definitiva, amb un nivell econòmic i social ben baix i migrat. Llavors —ara ho sabem— estàvem en la darrera fase d'una Formentera que podem anomenar «tradicional».

La transformació social i econòmica comença clarament en el decenni 1955-1965, amb mostres clares de canvi deu o quinze anys després. Formentera reflectirà, però d'una

manera peculiar, l'evolució que gairebé sobtadament i d'una forma ràpida sofreix Eivissa. A través de la Pitiüsa gran, Formentera rep immigrants, temporers o definitius, o bé simplement visitants d'una jornada o turistes que s'hi establiran durant dies o setmanes. De vegades grups i col·lectius que cerquen precisament el que la nostra illa els pot oferir, ser una terra percebuda com a llunyana i solitària. Comença llavors també la construcció de residències secundàries per a gent de la Península o estrangers, així com les infraestructures i els allotjaments necessaris per a la gran massa de turistes que poden ocupar l'illa en un moment determinat.

Ho hem dit, ho diem i ho repetirem en el futur: parlem d'una Formentera en uns anys d'un acusat canvi i una gran transformació. Representa, és clar, una discontinuïtat molt clara amb la Formentera que en podem dir tradicional. Evidentment s'establiran, en quantitat i qualitat, unes altres relacions —poblacionals, socials i econòmiques— amb l'altra Pitiüsa, amb Eivissa, i a través d'aquesta —en especial respecte a comunicacions— amb la Península i amb l'estranger.

Mentrestant la gran transformació de la mateixa Formentera continua. Hom pot estudiar —ara, ja en ple novè decenni— les noves característiques de la població i de les formes econòmiques formentereres. També els trets del nou paisatge: el significatiu canvi del port i del nucli de la Savina, la plasmació en el territori del desenvolupament de noves activitats, la minva de la tradicional producció salinera, l'aparició del nucli des Pujols i de les platges properes, la transformació i el creixement de Sant Ferran i especialment de Sant Francesc —convertit en un reduït, però veritable centre social, cultural i financer—, l'evolució de l'antany solitària cala Saona, totes les construccions i infraestructures, per a allotjaments i adequació turística del gran arc de la platja de Migjorn. N'hem indicat tan sols els exemples més cridaners.

Em diuen que l'Ajuntament de Formentera vol publicar ara, traduït al català i en forma de llibret, el meu article sobre l'illa, publicat exactament a mitjan segle, l'any 1950. No solament hauran passat trenta o trenta-cinc anys. Es tracta ja sens dubte, com abans insinuàvem, d'una altra Formentera. La gent, les actituds, el paisatge, tot ha canviat ben acusadament. El geògraf pensa que resta tan sols —i certament no és poca cosa— tot allò de què parlàvem al començament: la posició geogràfica, les característiques del relleu, del clima i de la vegetació que encara s'acosta a les formes naturals. Queda el que al mateix títol en dèiem exactament la personalitat i l'originalitat fisiogràfiques. Però queda clar també que els formenterers utilitzen tot això, en bona part, d'una altra manera, amb nous objectius i noves tècniques. És ben cert que, des d'un punt de vista humà, és una nova Formentera: en la gent, en l'economia, en les comunicacions, en les cases i els habitatges d'allotjament, en els nuclis de població, en tot el paisatge.